Šalda, František Xaver
In memoriam Růženy Svobodové

F. X. ŠALDA

IN MEMORIAM RŮŽENY SVOBODOVÉ

AVENTINUM

IN MEMORIAM
RŮŽENY SVOBODOVÉ

F. X. ŠALDA

IN MEMORIAM RŮŽENY SVOBODOVÉ

MCMXX

LIBRARY
NOV 15 1972

Z prožitého a vypozorovaného

NECHTĚL jsem původně psáti prósou o té Bytosti, o níž pro mne platí hrůzný verš, který jsem Jí živé — v smutné prozíravosti dní příštích — jednou citoval: *Un seul être vous manque, et tout est dépeuplé.*

Ale vyskytují se po časopisech podobizny, karakteristiky, črty, až na některé výjimky mělké a povrchní, které nekarakterisují Jí, nýbrž jalový způsob zření toho neb onoho pisatele neb reportéra. *Tak* se o básníku a umělci rázu a hodnoty Růženy Svobodové psáti nesmí.

Proto odhodlal jsem se načrtnouti tuto svou, jinak velmi neúplnou karakteristiku tvůrce a člověka, ducha i srdce, abych, pokud stačím, napověděl zorný úhel, jímž jedině může býti nazírána a měřena.

— — —

Byla člověk *názorový, básnířka zraku* jako všichni umělečtí dobyvatelé; tím jest dána původnost, neepigonskost Její tvorby. Zmocňovala se života přímo, žhavě, bez abstrakcí, kterých nemilovala. Teprve později přistoupila v Její tvorbě k zraku melodie a fabulistika, do nichž nořila jako do vzdušné průsvitné vrstvy své prvotné zření světa.

Růžena Svobodová zírala *nově a učila se* nově zírati celý svůj život. Nedlouho po tom, kdy jsem se s Ní seznámil, na počátku roku 1892 čtla mně z rukopisu první své črty: byly to postavy viděné nesmírně živě, zachycené ve svých projevech a výrazech někým, kdo na ně číhal a po nich slídil, při horkém účinu, nejinak než detektivem; postavy původní až do grotesknosti, lidé nekultivovaní, polobarbaři, originály ze zapadlých venkovských hnízd, podiví-

nové, hrubci, surovci i syrovci. První Její práce „Pohřby“, „Ztroskotáno“, „Hluchavky“, „Blahoslavený“, „Říše tulipánků“ jsou jimi zalidněny; ale nemizejí zcela ani z tvorby pozdější, z „Černých myslivců“, z povídkové knihy „Po hostině svatební“.

Růžena Svobodová byla básnířka v goethovském nebo flaubertovském smyslu slova: *přijímala zákon od svého předmětu.* S tím souvisela metoda Jejích zápisníčků: stále měla při sobě tužku a skizzák a všude, na ulici, v přírodě, ve společnosti, zapisovala do něho, co viděla nebo co slyšela; a z takových zápisníků přejímala pak celé odstavce do svých prací. Tato metoda, které smáli se hlupáci a nedouci, nebyla metoda nikoho menšího než Flauberta. Flaubert doporučoval svým žákům, aby zaznamenávali *přímo před věcmi* první

přímé dojmy z nich — ne odstálou vzpomínku na ně. Své neteři, Karolině, radí naléhavě, aby na cestách hned první chvíli před novými věcmi a lidmi si činila poznámky; a Flaubert věděl také, že jest to požadavek přísný, že k jeho plnění jest třeba energie a že vyhýbají-li se mu umělci, bývá to nejčastěji — z lenosti. Ale nebylo-li čeho v povaze Růženy Svobodové, byla to lenost; a Flaubertovu metodu prováděla z vnuknutí své umělecké povahy hned od svých nejrannějších počátků literárních, kdy Flauberta neznala ani dle jmena.

A metodě této byla Růžena Svobodová věrna celý svůj život; ona jest metodou i Jejích posledních prací básnických, v nichž některá kritika chce shledávati jakýsi apriorism nebo jednostrannost ethickou. Toto *apriori*, pokud

tam vůbec jest, týká se však jen volby
námětů, ale ne metody básnické.
A tato metoda životně tvůrčí zaručuje pracím Jejím tu svěžest a původnost, která přetrvává čas. Nejsou pouze dílem jedincovým a jeho obraznosti: básnila na nich i skutečnost objektivná, jejíchž výsledků zmocňoval se zrak tvůrkyně. Nad čím se leckdy pohoršoval vkus kavárensky obmezený nebo salonně vyšeptalý, jest zárukou trvání díla v budoucnosti: neboť ne z vkusu,
nýbrž ze *síly* vzniká a žije umění.

— — —

O věcech a lidech, jež chtěla zbásniti, poučovala se ovšem často také abstraktně, z knih, z poznání cizího a pojmového. Ale v tomto případě nepřejímala nikdy trpně poučení, nýbrž bylo Jí *podnětem* k přebásnění nebo dobásnění, východiskem činnosti mytho-

tvorné. Tuto sílu primitivně básnickou, tuto *živelnost* obraznosti měla Růžena Svobodová ve velké míře: uvědomělý kritik, který přečte pozorně Její dílo, vidí, jak veliká část jeho jest mythová a balladová, jak se snuje z motivů snových, osudových, předzvěstných, živelně a přírodně symbolických. Tato *živelnost* básnická vykazuje Jí zcela zvláštní místo v české poesii výpravné a odkazuje Ji v nejtěsnější sousedství dvou velikých básnířek českých, Boženy Němcové a Karoliny Světlé. Budoucnost, která rozliší čin básnicky tvůrčí od pouhé naukovosti a poučnosti lidopisné, vyjme Ji určitě z kruhu ostatních *spisovatelek* českých a přiřadí Ji k těmto dvěma *básnířkám*.

Tato básnická elementárnost souvisela co nejdůvěrněji s Její láskou k přírodě, s Jejím smyslem přírodním. Mi-

lovala přírodu ne jako učenec, ne jako měšťák na svátečním výletě, ani ne jako sentimentální básník-romantik: milovala ji temno-jasnou láskou Melusininou jako svůj rodný živel, z něhož byla vyhoštěna. Viděl jsem Ji v tiché mlčelivé ekstasi před rozkvetlou loukou červnovou nebo zaposlouchávající se zvolna do hudebních tajemství lesního hřebene brdského: bylo mně jakoby se zakuklovala pro nějaký svůj přerod — tak byla tvář Její tehdy plachá a odvrácená od všeho lidského. S tohoto zorného úhlu bude musiti oceniti příští literární historik veliké výboje Jejího slovného štětce, jeho širokého, mocného, šťavnatého úderu zvukově barevného: takové Alpy vržené do zamžených výšek podhvězdných v „Zamotaných vláknech“; takový hornatý kraj severomoravský, rozstouplý do

svěžích strání a pasek, skropený blyskotavou vodou, z „Odlehlé dědiny“; takové bohatýrské, širokoplecí, solí kvetoucí moře z práce téhož jména (Lumír 1899), která jest jedna z prvních přípravných studií k „Iremské zahradě“.

V poslední době toužila často a častokráte, uniknouti z města a zakoupiti se na venkově a žíti tam; ještě několik dní před svým skonem opakovala mně svůj líbezně prostý sen: domek, „několik rozkvetlých máčků“, kytka bříz, hovorná sladká voda...

Roku 1913 vystěhovala se časně z jara, již na konci března, do Statenic, aby tu mohla pozorovat od zárodku, jak všecko klíčí a roste z „teplé mateřské prsti“. S jakou soustředěnou pozorností, láskou a úctou dovedla přihlížeti k pracem polního i lesního hospodář-

ství, sadařství, vinařství i zahradnictví!
Pro Ni byly to ještě zbytky starých kultů; pro Ni žila v tom ještě stará primitivná božstva.

Tuto svou básnickou elementárnost posilovala i studiem literatury lidové, starých písní, pohádek, pověstí, zkazek; milovala ji více než literaturu umělou. (S tím souvisela i Její láska k Alšovi, která se datuje také z Jejího nejrannějšího mládí, z doby, kdy Aleš nebyl módou, nýbrž předmětem posklebků a urážek. Jeho dva „špalíčky" ležely stále na Jejím stolku.)

— — —

Na umění měla názor velmi přísný, opravdu mužný.

Umění bylo Jí především práce, práce nikdy netuchnoucí, nikdy nekončící.

Milovala nade vše celou svou povahou

ve všem *dokonalost,* a zvláště ovšem v umění. Ráda citovávala závěr Spinozovy Ethiky: všecko vznešené jest stejně těžké jako vzácné; po něm hořela ohněm neuhasitelným.

Nedůvěřovala proto v umění *improvisaci*; čím více dospívala, tím rozhodněji žádala, aby umělecké dílo slovesné bylo *stavěno,* aby bylo *polyfonií* živlů a složek, aby bylo podobenstvím Vesmíru jako byl Jí jím římský Pantheon.

Touha po dokonalosti, zrající smysl umění velkého, přísného, prohloubeného vedly Ji k tomu, že své práce přepracovávala pro konečné vydání Spisů. Přepracovala tak zejména „Milenky"; jejich první redakce jevila se Jí později příliš improvisací, příliš dojmově povrchní: byla Jí jen prvním, vnějškovým ještě dobytím látky. Dru-

há redakce, chtěla, aby byla stavbou. *Tvárné* síly a možnosti látky zaujaly Ji zde a je chtěla vyvinouti a vyvinula také v dramatickou hutnost a nosnost, v řád a souvislost vnitřně logickou. A jen zloba nebo nedouctví umělecké mohly Jí této snahy zazlívati nebo mohly popírati jejího uměleckého výtěžku. Pokud žije dílo, byť již napsané a vytištěné, v básníkovi kvasem tvůrčího nepokoje a touhy, potud není dotvořeno, a básník má nejen právo, nýbrž i povinnost, přetaviti a přelíti je v konečný tvar po vzoru a k podobě svého nového ideálu; jenže lenost a pohodlí umlčí pravidlem v básníkovi takový nepokoj, i když se v něm ozval... Ale řekl jsem již výše, že těchto slov nebylo v duševním slovníku Růženy Svobodové.

— — —

Tvorbu básnickou nepojímala jako požitek, nýbrž jako *poznání*, a proto byla Jí neodlučitelná od jakési bolesti nebo lépe od jakéhosi napětí duševního. Nevěřila, že v umění padá hned člověku do klína zralé ovoce, zatřese-li se stromečkem. Stávalo se Jí ovšem často, ano pravidelně, že zmocňovala se věci na ráz bystrým šťastným útokem; ale cítila to jako odměnu a žeň předcházejícího pozorování, jež konala neustále, soustavně, metodicky: její zápisník nikdy Jí neopouštěl, a obyčejně pracovala na těchto prvních postřezích a z nich.

Chtěla býti *věcná* a nenáviděla každého uhýbání věcnosti. *Říci, jak to v pravdě bylo*, to Jí bylo podstata umění. Básník byl Jí dějepiscem lidského rodu, zvláště těch jeho členů, kteří nemají oficiálního dějepisce. Poznání básnic-

ké bylo Jí nikoliv něco libovolného, svévolného, fantastického, nýbrž něco stejně vážného, opravdového a přesvědčivého jako poznání vědecké; ano něco, co musilo jíti hlouběji ke kořenům bytostí a věcí, než kam až dovede proniknouti vědec. Vystihnouti *podstatu* věci, její *jedinečnost*, ne všeobecnost a odtažitost, to cítila a ctila jako vlastní úkol básníkův. Čtla kdysi předmluvu Maupassantovu k jeho románu „Pierre et Jean" a souhlasila s tím, co tam vykládá Flaubert o básnickém zadívání se na věci a lidi — o zadívání se tak vytrvalém a hlubokém, až vynese na povrch poslední bytnost té které osoby nebo věci, jež odlišuje tu osobu nebo věc od všech ostatních jejího rodu. V umění nebylo Jí nic povrchního: každý povrch hovořil Jí o jádru a nitru, o hlubinách a kořenech — musil jsi

jen dovést vystihnout jej v jeho výraznosti, zvláštnosti, jedinečnosti. Nebylo Jí nahodilostí ani ve vnějškovém světě: všecko bylo Jí zákonné a vedlo k zákonnosti toho, kdo dovedl chopiti se klíče, který mu věci podávaly.

Pamatuji se, že si založila zvláštní slovníček barev, rozuměj sešítek, do něhož zapisovala karakteristiku všech *odstínů* barevných, i těch nejjemnějších a nejprchavějších, jak je vypozorovala na jevech přírodních, kovech, kamenech, zeminách, květinách, křídlech motýlích a krovkách brouků. Sestavila si tak celou rozsáhlou škálu barevných odstínů přesně karakterisovaných určitými typickými jevy přírodními; a tuto svízelnou práci podnikla proto, aby měla po ruce každou chvíli případný výraz, schopný vyvolati s největší možnou přesností a určitostí tu

nebo onu Její představu světa vnějškového.

A tomu říkali pomluvační hlupáci a lenoši estétství! Jim to bylo ovšem něco zcela cizího, neboť jim stačila hrubá přibližnost prvního náhodného slova. V pravdě byli tedy povrchními, slovně libovolnými estéty oni, kdežto Růžena Svobodová byla duch eksaktný.

Velmi nesympatický býval Jí prázdný, dekoračně pustý, lepenkový t. zv. krásný sloh různých lžibásníků dekadentního nebo symbolického směru nebo načechraných feuilletonních kritiků, bezcharakterně se honících za každou bublinou módy; konvenční obrazy lžiduševní krásy nebo jemnosti, vylhávaná povznešenost a pozérská upiatost, všecko teatrální vydražďovalo Ji k odporu a posměchu. Vůbec protivilo se Jí všecko nepravé a padělané; byla

od kořene člověk poctivý ve všem všudy.

Když dostávala rukopisy veršů, leckdy než otevřela obálku, povzdechla s komicky žalným přízvukem: „Jen aby to zase nezačínalo: Potkal jsem Tě v zahradách své duše“ …

K smrti odporní byli Jí také její napodobitelé — a měla jich celá stáda — kteří vrhali se ihned do Jejích stop, rozšlapávali Její kolej, banalizovali Její výrazy a slovné objevy, tím že jich nechápali a nemístně nebo nesprávně jich užívali. Ona byla zvyklá odměřovati slovo a vypočítávati jeho účinnost; těžce nesla, zacházelo-li se se slovem nestřídmě a třáskalo-li se jím pustě do vzduchu. Každý efekt slovný chtěla míti psychicky podložený a zdůvodněný; a byli jsme v tom spolu za jedno.

„Proč jen píší lidé a nic si při tom nemyslí, nic při tom necítí? Kdy se naučí lidé v Čechách psát?“ tázala se mně nejednou, když odkládala haldy zásilek redakčních.

„Sotva dříve“, odpověděl jsem se smíchem, „než uloží finanční ministr daň z každého archu papíru popsaného beletrií nebo essayistikou.“

— — —

Velmi ráda cestovala. „Rozšiřuje to duši“, říkala; „a člověk ošidí osud a prožije o kousek života víc, než kolik mu bylo vyměřeno a kolik by prožil, kdyby byl stále doma.“ Zvláště milovala Italii, kam zajela tuším třikráte. Milovala vůbec slunce, nikdy a nikde neměla ho dost; a pak, řekla mně kdysi, „líbí se mně naivnost italského člověka, Ital jest naivní i tam, kde by byl seveřan afektovaný a teatrální.“

S počátku ovšem staré výtvarné umění italské Ji okouzlovalo, jakož vůbec byla výtvarně neobyčejně vnímavá; ale nezanedbávala proto nikdy horkého přítomného života, zvláště lidového, a později měla pro tento živel mnohem více zájmu než pro musea. „Vypozorovala jsem“, řekla mně jednou, „že po museích se vláčejí většinou lidé staří, nemocní nebo nešťastní, ti, jimž život minul nebo kteří se s ním minuli; mladí a šťastní sedávají doma nebo cestují-li, odbývají si musea jako školní úlohu a nejraději chodí za školu.“

Její první návštěva v cizině platívala ne museu, nýbrž trhu zelinovému, květinovému, ovocnému, rybářskému. Kde jest tu *piazza d'erbe,* bývala Její první otázka v cizím italském městě. Lid zajímal Ji později mnohem více než staré umění výtvarné, ačkoliv i na ně hle-

děla jako na zpřítomnělý *život* minulosti. Nemohla se nasytit podívané na dělníky přístavní, prodavače pouliční, muže a ženy trhovce, kteří se sešli do města z okolí; ráz postav, skladba tělesná, postoj, posun i řeč, šat i rytmus chůze, to všecko k ní hovořilo; ze všeho snažila se vyčísti něco o jejich životě i umírání, práci, osudu, bytu hmotném i duševním.

A uměla také s lidem hovořit se zvláštní teplou, nevylhanou účastí. Každý poznal brzy tuto pravdivou srdečnou notu, a zjihli obyčejně i nepřístupní a uzavření. Způsob, jakým rozpráděla s prostým lidem, byl obyčejně zvláštně opravdový a důstojný: uctívala v něm jeho utrpení, jeho těžkou sudbu životní, jeho skrytou ušlechtilost; blížila se mu, řekl bych, s obřadnou uctivostí.

Kdysi šel jsem s ní po tržišti terstském,

kde stálo ve svém přísném ponurém kroji několik chudých žen slovinských ze vzdálenějšího okolí, ztepilých a graciesních i ve svém ponížení. Zahleděla se na ně a řekla: Jsou jako antické sochy. A jsou krásné, protože nesou utrpení kolika mrtvých pokolení, přikovaných k tvrdé lakomé zemi. Hleďte, tam ta má tvar podobný antické Kariatidě z Erechteionu...

Mohla-li prodleti v některém cizím kraji nebo městě, hleděla se vždycky seznámiti s člověkem, který znal co nejvíce z jeho přítomnosti i minulosti, obyčejně se starcem, jenž byl, jak říkala, *Homerem kraje,* mnoho pamatoval, mnoho pozoroval, mnoho soudil a přemítal. Tomu kladla pak bezpočtu otázek, ten musil Jí vypravovati do neomrzení kroniku dědiny, města, krajiny. A všude Ji zajímala zvláště souvislost

člověka se zemí, s půdou, s minulostí, z nichž roste, řekla mně kdysi, stejně zákonně jako rostlina.

— — —

Neměla ráda uměleckých formulek a dokonce již opovrhovala všemi uměleckými recepty. Pamatuji se na žerty a vtipy, kterými nás častovala, — mne a paní B. — protože jsme jednu dobu doporučovali novoklassicism jako lék proti umělecké anarchii určitého hystericko epileptického směru české literatury. Jednou na procházce vorlickými lesy uviděla paní B. kouř a ptala se Jí, z čeho je. „Z milířů tvých novoklassických povídek“, zněla rozpustilá odpověď.

To neznamená, že by byla necítila zákonnosti umělecké tvorby. Cítila, ale zákonnost ta nebyla Jí dána nijakou pojmovostí apriornou: ta vytvářela se

Jí v určitém případě jedinečně z určitých konkretních prvků látkových, účelových, básnických. Umělecké dílo rostlo Jí ze sebe růstem organickým, nejinak než rostlina nebo živočich, logikou tepla, světla, lásky.

Nenáviděla těch, kdož to tahají, jak říkala, „z hlavy nebo z paty" — umění neživotného, které chce přesvědčovati nebo musí přesvědčovati pojmovou dialektikou, rozprávkami a kázaními, poněvadž nedovede toho, čeho jest jedině třeba: okouzlovati, podmaňovati, zažehovati živou jiskrou básnické přítomnosti a umělecké názorovosti.

Ona tvořila z nesmírné *lásky a sympatie světové*. Její žhavá duše vřela a kypěla neustále a přelévala se účastně v cizí lidi a věci; žádný a žádná nebyli Jí dost nepatrní a ubozí, aby jich nepomilovala, neprožehla, neprosvítila Svým žá-

rem. Dovedla se vcítiti, vmysliti, převtěliti v bytosti nejvzdálenější. Uviděla na příklad chudého potulného Japončíka; byla vzrušena čímsi lidsky jímavým, ubohým, milým, teskným na něm; a nyní dychtila celou myslí poznati jej se všech životních stránek jako určitou karakteristickou strunu božího světa. *A žije* pak skutečně nějaký čas jen a jen jím a v něm. A stejně vzrušovali Ji i osoby historické, dávno mrtvé, středověké nebo renaissanční, umělci nebo mniši a světci. Takto poznala ne abstraktním poznáním knižním, nýbrž skutečným *prožitím*, láskyplným ponořením se do jejich rázu, docítěním a domyšlením ho, řadu velikých duchů tvůrčích z nejrůznějších oblastí životních. Takto prožila na příklad Rembrandta. Nebyl Jí mrtvým věděním, nýbrž životnou hodnotou stále

plynulou, která Jí pomáhala karakterisovati živý dnešek. Šel jsem s Ní na příklad ulicí. Uviděli jsme vlhký, temný dvorek v předjaří, v koutě klímající unavenou stařenu, nedaleko ní odkutálelo se klubko bavlny, po němž vztahovalo ručku malé dítě, nemluvně ještě usazené na zemi, a do něhož zatínala drápek stará rezavá kočka. „Rembrandt“ řekla; a byl to opravdu typický Rembrandt nejen zvláštně sepředenou hrou světla, barev a stínu, nýbrž i podivně tesknou melancholií té scény. Kdo umí čísti, nalezne v Jejích pracích plno obdob tohoto krásného, bohatého a živého způsobu zření a hodnocení věcí.

Neměla ráda mladých lidí přinášejících Jí beletristické pokusy, jež byly zpovědí nebo autobiografií nebo jinak lyricky obdivně obíraly se velectěným

náročným a důležitostně nadutým *Já* svého původce. Těm říkala „kočičí" a smávala se: „olizuje se tam celý jako umorousaná kočka."

Jí byl umělcem ten, kdo dovedl si zamilovati někoho zdánlivě zcela nezajímavého nebo i odporného, metaře, žebráka, stařenu, a svým uměním způsobiti, aby sis ho zamiloval i ty, který jsi ho nikdy neviděl.

— — —

Když jsem se s Ní seznámil na podzim roku 1891, čtla a milovala jen Rusy: Gogola, Turgeněva, Gončarova, Tolstého, Dostojevského a Puškina i Lermontova (později přistoupil k nim Čechov, snad ještě vřeleji milovaný); a naprosto neměla ráda Francouzů, ačkoliv znala velmi slušně francouzsky jako žákyně smíchovského kláštera Sacré Coeur a abbé Fauvina, tehdejší-

ho lektora francouzštiny na české universitě. Od Francouzů byla odpuzována smyslností jejich námětů, věčným thematem manželské nevěry, rozvrácených rodin, pohlavních zvrhlostí; byla srdce velmi čistého. A trvalo dlouho, než překonala tento odpor; a úplně nepřekonala ho nikdy. Ale později uznávala, že mají silnou literaturu dušezpytnou, že jsou mezi nimi velcí a hořcí kritikové přirozenosti člověkovy i skladby společenské, a že mohou učiti metodě a kázni umělecké jako objektivisté po výtce. V tomto smyslu cenila vysoko Balzaca, Flauberta a Maupassanta; jen Stendhala a Zolu nechtěla čísti nikdy. Přes to i v pozdních létech slýchal jsem od Ní, že ruská literatura má „více života“ a „bezprostřednější vztah k životu“ a „širší lidství“ než francouzská...

V poslední době Její churavý zrak činíval Jí z četby martyrium (mívala po delší četbě pravidelně mučivé migrény) a znemožňoval Jí četbu rozsáhlejší a soustavnou. Tu obyčejně jen přemítala stránky nebo čtla z knihy jen úryvky; často první mravně ošklivá nebo nepravdivá stránka Jí stačila, aby odložila knihu s odsudkem. Od kteréhosi žáka Tolstého, který žil dlouho v jeho domácnosti, slyšel jsem, že právě tak čítával romanopisec jasnopoljanský a stejně tak spěchával s odmítnutím; ale zřídka prý se při tom mýlil. Mohl bych potvrditi totéž o Růženě Svobodové.

Později milovala velmi „Pana" Hamsunova; svou elementárností, svou přírodní mythičností a symbolikou, svým alogismem vášně byl Jí blízek. A z lásky k „Panovi" přečtla i pozdější jeho ro-

mány, od „Benoniho“ až do „Unter den Herbststernen“, a velmi se jimi bavila; vypravovala mně alespoň s rozkošným humorem v létě 1909 na Skalce jednotlivé scény z nich.

Ze starší německé literatury měla ráda jen Goetha a Heina; z nich uměla celé strofy z paměti. Z moderních Němců jen něco z Hauptmanna, — hlavně „Hanneles Himmelfahrt“ se Jí líbila v době, kdy vyšla — i z Dehmla a George; ale ty znala tuším zlomkovitě. Jednu dobu leckdy čítala i Altenberga a nezapomenutelně reprodukovala mně grotesknost některé z jeho básní v próse. Jinak soudy Její o básnícíchveršovcích bývaly, myslím, dosti náladové a příležitostné: jak právě ten který přiblížil se tomu, co Ji v tu chvíli citově zajímalo. Ale dovedla čísti také s velikou soustředěností a měla

i vzácný kritický dar „čísti mezi řádky“: umění pravého a vlastního výkladu.

V pozdějších letech měla ráda moderní francouzské drama pro vlastnosti již uvedené: hořkou kritiku člověka a jeho přirozenosti, lidský dušezpyt, který se nezastavuje před předsudky a konvencemi. Proto líbila se Jí Becqueova „Pařížanka“, proto měla ráda některé hry od Porto-Riche, Curela, Donnaye, Hervieu, Guinona. „Starého Adama“ rozbírala mně kdysi scénu po scéně; a taktéž Donnayovo „Paraître“. A jeden z našich posledních rozhovorů byl o Curelově „Nové modle“: o tom, jak tu doznívá Corneilleův „Polyeucte“, kterého jsme čtli spolu před lety.

Ale nejvíce snad z celé moderní francouzské literatury jímala Ji Jammesova povídka „Clara d'Ellebeuse“. Některé

věty z předmluvy, plné sprostnosti srdce a pokory před Bohem, znala z paměti. Historického dramatu a románu nemilovala. Říkávala, že nejlepší český historický román jsou Palackého „Dějiny národa českého“; a já s Ní v tom souhlasím. Když historii, tož à la Shaw: viděnou nekonvenčně a protikonvenčně, bez sentimentality, bez heroisujících šablon, historický včerejšek pojímaný prostě lidsky jako dnešek bez zvětšujících skel; ukazující, jak život byl všude a vždycky stejný, jak v něm vždycky a všude vítězily zdravé i dravé pudy a síly člověkovy.

Shaw byl vůbec v posledních asi dvou letech Její miláček. Ještě v listopadu a prosinci, těsně před Svým skonem, přečtla řadu jeho her v bezesných nocích, kdy trpěla nesnesitelně („představte si, že celé vaše tělo jest jediný bo-

lavý zub“), a vypravovala mně o nich; milovala odvahu jeho společenské kritiky, která se nezastavovala před ničím, jeho anarchii z přílišné lásky k pravému plnému životu, jehož nikde nenalézá, jeho paradoxní vtip, který jest zakuklený dělník lidství a společenské spravedlnosti, jeho laskavou jemnou moudrost pod škraboškou výstředních pošetilostí. „Tam vám si lidé říkají ta největší grobiánstva do tváře a neurážejí se proto“, pravila. A líbilo se jí to: cítí se jen představiteli jakési vyšší nadosobní pře, již musí probojovat. A jindy: „Všude jinde říkají lidé, čeho nemyslí. Ale u Shawa říkají někdy tu svou poslední pravdu, kterou tajíme i před sebou.“

— — —

Byla přečistého srdce a jako všichni takoví blažení lidé veselá, radostná,

žertovná. Měla umění smíchu; smála se ráda a mnoho, a došel-li Jí někdy smích, bylo to jen tehdy, když se setkala se zlobou a podlostí nadprůměrně velikou. Jen tím vysvětluji si, že unesla svůj přetěžký život, jehož břemeno stačilo by zcela dobře na osm nebo deset lidí. Prof. D., Její lékař, který znal dlouho Její kritický stav zdravotní a viděl Ji při tom horečně pracující ve spolcích při díle nejen vyčerpávajícím síly tělesné, ale i rozrušujícím duševně a mravně, žasl nad Její nesmírnou vůlí, nad Její energií zcela výjimečnou. Pramen této energie byl v Jejím čistém nitru, v Jejím spanilém srdci obráceném k Bohu. Jen tak, opakuji, bylo možno, že po dlouhá léta nesla trojí tíhu práce, utrpení tělesného i hoře duševního, pod níž zhroutil by se každý druhý.

Měla nevšední smysl pro směšnost a měla ve veliké míře talent komičnosti t. j. viděti směšnost a vysloviti ji nebo znázorniti ji. Dovedla ji někdy napodobiti i herecky, slovem i posuňkem. A sama ráda vymýšlela komické situace nebo přetvářela v komické ty, které nalezla. Měla i ráda drastický výraz obrazný, který shrnul v karikující linii nebo vypuklinu roztýlenou situaci; ale i melancholii humoru a jeho tesknotě dobře rozuměla. Líbily se jí věty takového rázu: Ačkoliv mne nepozdravil, přece jsem mu poděkoval. Ráda také říkala obdobně jako malíř Pellerin v „Sentimentální výchově“: Žluť umělcova není žluť měšťákova. „A ona to byla zatím modrá“, dodávala se smíchem. Její miláček býval z Rusů Gogol a od něho naučila se snad více než od Turgeně-

va, s nímž Ji spojovala dosti pochybně kritika.

Dovedla býti šťastna nepatrnostmi jako dítě; jakož vůbec měla mnoho dětských rysů ve své povaze. Dětská naivnost, sladká sprostnost líbezné mysli a spanilého srdce jest také poslední mravní ovzduší Jejího díla; a v tom jest mně přípověď, že dílo to nesestárne a zachová si svou vůni a rosu i po letech. Neboť všecko zmrzí snad časem — slídná pronikavost intelektu i dýmný žár obraznosti — všecko, vyjma pokorný postoj a posun víry a lásky životné. Neznala hrdosti a ráda se pokořovala; měla vůbec mnoho talentu ke křestanství. V mládí modlívala se jako dítě, které bralo do opravdy legendy svatých, jež čtlo, aby Jí dalo nebe milost mučednictví; a dobré nebe vyplnilo Jí tuto

prosbu s ochotou věru až příliš neskrblivou...

Ze základních rysů Její duše byl nevšední entusiasm. Ráda, nesmírně ráda bývala nadšena a nenáviděla „mrožů", rozuměj lidí chladně zpytavých, nedružných, pochybovačných. Protivilo se Jí to, čemu říkala po Nietzschem „Geist der Schwere": k výbojům životním chtěla, aby se šlo lehkým tanečním krokem. Zvláště ráda měla mládí s jeho velikými možnostmi; důvěřovala mu neobmezeně, a lásky té a důvěry té bylo velmi často zneužito. Viděla někdy talent tam, kde jsem se ho nemohl dohledati. Ale pravda: omyl nesvědčí přece proti entusiasmu? Mýlka zabíjí jenom matematika, který se dopočítává skutečnosti; ale nedokazuje nic proti entusiasmu, který jest životní věrou a duševním teplem, bez něhož

není možno některým basníkům žíti a kvésti.

Velmi protivni byli Jí fňukalové, lidé sentimentální, rozmazlení a rozmarní, bolestínové, náladoví a stále něčím unavení; byli Jí jen maskovaní sobci a lenoši. Život byl Jí něco, co se musilo bráti útokem, a každý den znova útokem. K dílu musil jsi býti neustále pohotový. Dobře bylo kdesi řečeno o Ní, že byla genius dělnosti.

— — —

Albert Sorel ve své krásné knize o Mme de Staël upozornil na to, jak se první silné dojmy z dětství snadno zakotvují v duši a přetvářejí v životní *ideál*. Podívaná na šťastné manželství jejích rodičů byla kvasem, z něhož vyrostla paní de Staël „utopie štěstí v manželství", jak praví francouzský historik; hnala se za ní celý život.

Pozoroval jsem cosi obdobného u Růženy Svobodové. Šťastný rodinný život, který prožívala jako dítě, zakotvil se v ní jako silná blažená vzpomínka; a ta vracela se v představách zralé ženy jako jediný pravý výraz životného štěstí. Pohled na rodinný rozvrat působil na ni stísněností až mučivou; zlo přítomnosti viděla v poklesu mravnosti společenské, která rozleptává útvar rodiny; celého štěstí nebylo Jí mimo rodinu. V poslední době patrněji a patrněji pojímá tragiku ženy jako zlý případ životní, kdy Jí byla znemožněna práce na lepším příštím lidství v rodině a rodinou; zvláště v knize povídek „Po hostině svatební“ jest to patrné, a bylo by to tuším bývalo zpřízvučněno i v konečné redakci „Irémské zahrady“.

Velcí muži mívají kult svých matek; a

velké ženy pěstují často lásku až blouznivou ke svým otcům. I v tom byla Růžena Svobodová věrnou obdobou paní de Staël, která zbožňovala a zbožšťovala svého otce, ministra Neckera, až na pohoršenou všech chladných pozorovatelů.

Necker Růženy Svobodové byl Jan Čáp, ředitel panství praemonstrátů, nejprve v Mikulovicích na Znojemsku, naposledy na Strahově v Praze, kdež zemřel r. 1880 v 42. roce věku svého. Jan Čáp byl, jak mně řekli pamětníci, krásný muž jiskrného oka, odvážný a statečný, vynikající nad své okolí bystrostí rozumu i přímostí a nebojácností povahy, přesvědčením a smýšlením liberál, kterého osud postavil do kněžských služeb a připravil mu tím nejeden hořký konflik. Řádu sloužil s vzácnou poctivostí a tak, výjimka v tehdejší

době a ve svých vrstvách, neobohatil se ve svém úřadě.

Byl buditel národní i hospodářský. Sedláky a chalupníky v Mikulovicích i okolí učil nejen racionálně hospodařit, nýbrž i hrdosti lidské a národní. Pamětníci znojemští vypravovali mně, jak důsledně vracíval hejtmanství znojemskému německé přípisy a jak pořádal sbírky i slavnosti národní přes zákazy úřadů a nelibost představených. Když odcházel z Mikulovic do Prahy, cítili staří sedláci z okolních dědin, že ztrácejí v něm otce, učitele, zastance; a několik obcí jmenovalo jej tehdy čestným občanem.

Tento jarý statečný muž byl nejen literárně vzdělaný, nýbrž i básnicky nadaný. Růžena Svobodová chovala zažloutlý sešit jeho básní v próse německy psaných, v nichž se jinoch 17—20letý

zpovídal ze svého světobolu; bylo to všecko sice básněno v běžném tehdy rázu romanticko pessimistickém, blouznivě a pateticky, ale výraz mladého Jana Čápa nebyl bez síly a výmluvnosti básnické: připomínal ku podivu často německé básně Máchovy.

Později psával Jan Čáp satirické verše české; posmíval se v nich zvláště rád různým černým špinavostem nebo směšnostem bílých kuten, a slyšel jsem, že psával i politicky satirické verše, které prý bývaly otiskovány v „Humoristických listech“. Růžena Svobodová byla pyšna na svého otce a řekla mně kdysi, ukazujíc na sebe, že „jablíčko nepadlo daleko od štěpu“.

„Ráj“ měl býti podle přání autorčina „knihou poděkování“ tomuto nevšednímu otci, který učil dceru ctnostem národním i lidským, z jehož úst slyšela

ponejprv jmena reků, polobohů, básníků a myslitelů a jenž jí svým životem v dětství ztělesňoval tyto vyšší bytosti. Na neštěstí jest torsem; dospěl jen prahu druhého dílu, „Strahova“, který měl býti teprve cele věnován otci.

— — —

Byla hluboce a pokojně zbožná, ne církevně, ani obřadově, nýbrž vnitrem a životně: prací, dílem, tvorbou, postojem oddanosti a pokory před Bohem. Byla prosta vší titanské pósy. Dělnou láskou milovala člověka, dělnou láskou kořila se Bohu. V prosinci minulého roku citovala mně při jakési příležitosti slova Barbořina ze závěru Shawovy komedie „Major Barbora“: Až zemru, ráda bych, aby byl On — rozuměj Bůh — dlužen mně, ne já jemu; a odpustím mu, jak se sluší na ženu mého stavu. Pravil jsem Jí, narážeje na její úmornou

vysilující humanitní práci posledních let, vražednou při její chorobě: Ta slova měla byste tuším právo říci vy Bohu, až zemřete. A ona na to s velkou vážností: Ale já bych jich nikdy neřekla: jsem mu nesmírně vděčna za to, že mně dal příležitost k práci a k oběti.

Kdysi, když trpěla mučivými bolestmi, rozhovořila se se mnou o sebevraždě. Pravila mi tehdy, že nechce se zabít ani při největším utrpení tělesném nebo duševním; jen snad, kdyby byla odsouzena nevinně k potupné veřejné smrti na popravišti, vzala by, kdyby mohla, jedu, aby jí unikla.

Její duše byla od kořene statečná a krásně zdravá.

— — —

Ale byla také hluboce přesvědčena, že mravní a duchovní Vesmír stojí *spravedlností* a že není spásy pro člověka

z vnějška, nýbrž jedině z nitra jeho: neustávajícím, neumdlévajícím vnitřním sebezdokonalováním. V tomto směru jsou karakteristické pro Ni věty, které vepsala věnováním jedné své přítelkyni na titulní list „Posvátného jara“: „Uvěř, že pod zákonem věčné příčinosti zrodí se z lidstva čas od času Budha, který probudí lidstvo, upadlé v nevědomost, novou moudrostí. Budha není jméno. *Budha je stav duchovní* a je to stupeň nejvyššího vývoje, jehož může duch lidský dosíci. Budha znamená ‚Osvícený‘ nebo ten, který dosáhl ‚nejvyšší moudrosti‘ nebo ‚absolutní‘. *Každý z nás může se státi Budhou.*“ Byla přesvědčena, že v *tomto* životě se rozhoduje o příštím stavu duše po smrti a že rozhoduje o něm jedině *duše sama*: svou vnitřní tvorbou a prací na sobě. Přesvědčení toho získala záhy z Pla-

tona, který byl Její zamilovaný filosof, a později zesílila si je studiem náboženské filosofie indické. A v tomto smyslu bez únavy usilovala o svůj vnitřní růst a svou vnitřní dokonalost; neustále uvědoměle překonávala *lenivost* a *bázeň* v nejrůznějších tvarech a způsobech, takže posléze, mohu říci s dobrým svědomím, tyto dvě základní neřesti lidství, tyto jeho pravé a vlastní hříchy proti Duchu, byly Jí cizí.

Neznala lenosti ani tělesné, ani duševní. Nejen že neustále pracovala, ale odpírala si čím dále tím víc všeho osobního pohodlí, jehož vymáhalo si Její tělo vyčerpané a nemocné. Churavci propadají jeho potřebě úplně: ona však stupňovala své sebezapírání stejnou měrou, jakou rostly Její bolesti tělesné a Její utrpení. Přišla na příklad domů o půl třetí odpoledne k smrti vyčerpaná

z kanceláře nebo úmorné schůze spolkové; pojedla něco málo a ulehla; ale vstala třebas po pěti desíti minutách, když zazněl telefon nebo ohlásila se návštěva často hodnoty nejpochybnější... Nežila požitku, žila tvorbě; nežila sobecky, nýbrž nadosobně: účelu a idei.

Neznala také lenosti v *duchovém* smyslu; tím míním: lpění na přejatých názorech a soudech, setrvávání na svém starém poznání, nechuť ke kritice a ke všemu novému. Naopak: byla *modernistka* v pravém bytostném slova smyslu, čímž rozumím: přezkoušívala ráda a ochotně své názory, podrobovala se poznání vyššímu a důkladnějšímu, ráda a ochotně se opravovala i nechávala se opravovati, staré tradice chtěla přetavovati a přezkoumávati ve výhni přítomnosti a jejích potřeb. Nemyslila si,

že jest řečeno o něčem poslední slovo; a v poslední době zajímala se mnohem více o Nový Svět než o Starý. Amerika mocně ji vábila, a několikráte mně řekla, že by ji ráda poznala z přímého názoru. Opatřila si řadu děl o americké mentalitě, dílo Münsterbergrovo a j. a vášnivě je studovala. Zvláště se Jí líbily na Americe vyšší formy soužití muže a ženy, vyšší ušlechtilejší pojímání manželství — staré smyslně požitkářské erotické útvary evropské byly Jí vždycky odporné, ale v poslední době se Jí přímo hnusily — a pak náboženský kvas, kterým jest cele prostouplá tato země. O těchto dvou stránkách americké duše mnoho mně vykládala a vždycky se zanícením.

Byla celou svou duší vášnivá *melioristka*. Byla přesvědčena, že zlo, které nalézáš ve světě, není nepohnutelné a

neodstranitelné, že není tu od věčnosti pro věčnost, že není dáno a zaručeno skladbou vesmíru, nýbrž že trvalým úsilím lidským jest možno, vymítnouti je z něho a postoupiti svým dědicům a následníkům svět a život *lepší*, než jak jsi je přijal od svých předků. I po této stránce byla Jí blízka Amerika Jamesem a jeho pragmatismem, kteréhož však, pokud vím, přímo nikdy nestudovala. (Před léty donesl jsem Jí Boutrouxovu monografii o Jamesovi, ale nevím ani, přečtla-li ji celou. U filosofů zajímala Ji ostatně vždycky více osobnost než nauka; byla podstatně člověk názorový.)

Cizí byla Jí také *zbabělost* ve svých nejrůznějších formách. Byla rytířský přítel; netrpěla čeledínských a domovníkovských mravů české společnosti: klepaření, pomlouvání nepřítomného

nebo jeho ironisování. Byla-li přesvědčena o něčí opravdovosti, dovedla jej obhájiti za jeho nepřítomnosti, útočilo-li se na něho.

Ale neznala ani zbabělosti tam, kde jest skoro obecná v našem věku a v našem typu lidství: míním zbabělosti před bolestí, před utrpením tělesným. V tomto směru, zdá se mně, bylo v ní něco až neevropského. Veliké bolesti fysické snášela často celé dny, a slovo nářku jí neuniklo. Připomínala mně tu poněkud Číňany, kteří prý se podrobují pokorně utrpení, poněvadž bolest pokládají za klam. A největšímu množství Evropanů jest ona jedinou skutečností! Nebyla také zbabělá před smrtí; nebála se jí, stokrát a stokrát mne o tom ujistila: věděla, že jest jen jiným slovem pro poslední spravedlnost, která vyplňuje úsilí celého života člověkova. Po-

měr Její k Bohu i k smrti byl úžasně pokojný, jasný, dalekozorný. Nebála se smrti, ačkoliv nebo lépe: *protože* milovala život. Milovala jej nesmírně, nad všecko pomyšlení a nezapírala toho nikdy. Žila velmi, velmi ráda a přímo radostně; měla k životu, jak jsem již řekl, bezprostřední horký poměr básníka-milence, ne odstup člověka abstrakcí a pojmů. Kolikráte řekla mně s krásnou nezapomenutelnou něhou v hlase, ukazujíc na pokojnou krásu oroseného jarního jitra nebo na rozhořelé milostné slunce letní, strhující všecky tvary zemské ve své světelné peřeje a rozpouštějící je v nich: *Ještě chvilku bych ráda s vámi požila* ...

— — —

Cítila hluboce, bytostně *sociálně* — ne povrchem, heslem nebo z módy, jako dnes přemnoho lidí. Její sociální cítění

plynulo již z Její nesmírné šíré sympatie ke všemu živému: nic jí nebylo osamoceného ve Vesmíru, všecko jí souviselo a se doplňovalo, všecko spínala v příbuzenství. Hořel v Ní mocný žár lásky světové, který toužil po životě hlubším a hlubším, mocnějším a mocnějším, radostnějším a radostnějším, širším a širším. A tohoto lepšího života nebylo Jí, pokud nespravedlnost sociální odnímala komukoli možnost radostného tvořivého života, života v plném a vlastním slova smyslu, ne pokořeného a zlomeného lži-života.

Nám všem jest vlastní větší menší rozpor mezi kultem duše a sociální reformou; veliká řada inteligentů nedovede obojího srovnati a v sobě zharmonisovati; a jsou dokonce lidé, jimž jedno vylučuje druhé. Ale u ní byl mezi obojím nejkrásnější soulad a to proto, že

Jí duševní kultura nebyla založena na požitku, nýbrž na *tvorbě*. Podle Ní krásu, zdraví, sílu, zmocněný život bylo třeba *uskutečňovati* i mimo sebe, ve vnějším světě — jen pak byla opravdovým majetkem tvého nitra, tvé duše: dříve nikoliv; kultura duše dovršovala se Jí *činem* — bez něho nebyla Jí celá, nebyla úplná, nebyla pravá. A dobře pochopená socialisace nebyla Jí jen hmotný blahobyt vrstev nejširších, nýbrž především vnitřní osvobození duše každého člověka *pro tvorbu životnou*. Takto — ze samého nitra své silné tvořivé duše — sjednotila si, co jiným, slabším, se rozpadá ve svár. Jak uzrávala, tak mizel u Ní romantický rozpor mezi podmětem a předmětem, mezi nitrem a vnějším světem, mezi *já* a společností. *Tat twam asi — to jsi ty* — slyšel jsem Ji nejednou zašeptnouti,

když stanula nad bídou hmotnou nebo duševní, nad žebrákem, mrzákem, ubožákem. A Její sociálně-humanitní práce poslední doby vyplynula přímo jako důsledek z Jejího rozšířeného a očištěného názoru na umění a kulturu duševní.

— — —

Její touha učiti se, růsti, zráti neznala opravdu meze; v době, kdy u jiných hyne každá touha, ona žila ještě plným a celým životem duchovým. Myslila, pracovala, tvořila, toužila tam, kde jiní již dřímou. Může takové touze býti hranicí hrob? Věřím, že ne: Vesmír sám ochudil by se o sílu nejvzácnější.

Smrt její dovedu pochopiti pouze takto:

Vyčerpala všecky zemské zdroje a prameny poznání, všecko, co mohl Její bytosti dáti náš mravní a intelektuální

svět. Užila všeho, vytěžila všeho pro svůj růst; a tak uzrála a jako zralý sladký plod přetížila rodnou ratolest a oddělila se od ní. Ustředila se na sebe a převážila nás; dnes jest svět pro sebe a podléhá jiným zákonům, jiné duchové perspektivě, jiným formám nazírání a sebeuvědomování. Jest poučována bytostmi a ději, které převyšují naši představu.

Ripeness is all — býti zralý je všecko, praví Shakespeare v „Králi Learovi." A její smrt, není pochyby, jest jen výrazem Její vnitřní zralosti.

Žije a působí jinde zmocněnějšími silami v širších kruzích, ve vyšších oblastech — jinde, kde jest Jí snad více potřebí než zde.

F. X. Šalda
In memoriam Růženy Svobodové
z prožitého a vypozorovaného
V úpravě J. Bendy
vytiskl tuto knihu F. Obzina
ve Vyškově
a Ot. Štorch-Marien
Praha I. Kaprová 52
ji vydal
na podzim roku 1920
jako osmnáctý svazek
své edice Aventinum
ve 2000 výtiscích